

Osječka književnica Vilma Vukelić iz vizure povijesti čitanja

JELENA LAKUŠ

Odsjek za informacijske znanosti, Filozofski fakultet,

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Osijek, Hrvatska

jlakus@ffos.hr

Slijedeći metodološki okvir Roberta Darntona i njegov mikroanalitički pristup u istraživanju povijesti čitanja, ovaj rad nastoji rekonstruirati čitateljski profil još uvijek nedovoljno poznate osječke književnice Vilme Vukelić. Na temelju sadržajne analize autoričinih memoara i obiteljske kronike njezina unuka nastoji se utvrditi što je autorica čitala tijekom života, što je i tko utjecao na formiranje njezina čitateljskoga ukusa, zašto je i kako čitala te što su za nju knjige i čitanje predstavljali. Rezultati analize daju prilično detaljan uvid u njezin čitateljski svijet u razdoblju djevojaštva, a o čitateljskim preferencijama u zreloj dobi, kad se više posvetila pisanju, znamo nešto manje. Ipak, i tako djelomična rekonstrukcija njezina čitateljskoga profila otkriva da je bila velika ljubiteljica knjige i čitanja, dobra poznavateljica europske i domaće literature te da je zainteresirano pratila idejna i politička strujanja prve polovine XX. stoljeća, koja su zasigurno imala velikoga utjecaja na oblikovanje autoričinih feminističkih i ljevičarskih nazora.

Ključne riječi: Vilma Vukelić; čitateljski profil; XX. stoljeće; Hrvatska; povijest čitanja

Uvod

Otkad je 2008. godine izišao treći svezak kapitalne sinteze socijalne povijesti knjige u Hrvata Aleksandra Stipčevića, gdje autor navodi da „detaljnije analize čitatelja u ovom burnom razdoblju hrvatske povijesti [od početka hrvatskoga narodnog preporoda nadalje, op. a.], nije moguće dati, jer se znanstvenici nisu do sada iscrpnije pozabavili ovim važnim segmentom hrvatske kulturne povijesti”,¹ takva su istraživanja u nas još uvijek malobrojna. Razlog vjerojatno leži u tome da općenito područje povijesti knjige još uvijek izaziva relativno slab interes hrvatske znanstvene zajednice,² iako je Stipčević svoju

¹ STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knj. III, 342.

² TINGLE, „Istraživanja povijesti knjige u hrvatskim časopisima”, 1-13. Podaci koje navodi Tingle odnose se na razdoblje od 2001. do 2010. godine. Međutim, situacija nije bitno

Povijest knjige objavio davne 1985.,³ a David Šporer *Uvod u povijest knjige: temelji pristupa* 2015. godine.⁴ Istraživanja povijesti čitanja, koja se, kako naglašava Šporer, gotovo izdvajaju iz povijesti knjige, ali se s njom mogu i isprepletati,⁵ pojavljuju se u još manjem broju te se u nas nalaze na margini interesa znanstvenika.⁶ Uglavnom su vezana uz institucionalni okvir čitanja, odnosno povijest knjižnica, čitaonica, čitaoničkih društava i knjižara⁷ ili katkad uz neke fenomene kao što su knjižarski oglasi, cenzura ili stvaranje čitalačke publike s gledišta izdavačkih pothvata.⁸ Rijetki su, međutim, radovi koji u središte zanimanja stavljaju samoga čitatelja, koji sagledavaju čitatelje i čitanje kao oblik društvene prakse koja se tijekom povijesti mijenjala i imala različite oblike među različitim društvenim skupinama te koji nastoje odgovoriti na pitanja *tko je, što, gdje, kada, zašto i kako* čitao, kao što je na to skrenuo pozornost još 1986. Robert Darnton u danas već dobro znanoj metodološkoj raspravi „First Steps Toward a History of Reading”.⁹ Postojeći radovi, premda na tragu suvremenih istraživanja povijesti čitanja, donose samo fragmentarne zaključke o tek pojedinim fenomenima u povijesti čitanja (dokazi o čitanju u prošlosti,¹⁰ paratekstualni elementi u knjigama

drukčija ni u desetljeću koje slijedi, na što upućuje samo preliminarno pretraživanje domaćih baza podataka (Hrčak, CROSBİ).

³ STIPČEVIĆ, *Povijest knjige*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje objavljeno je 2006. godine.

⁴ ŠPORDER, *Uvod u povijest knjige*.

⁵ *Isto*, 281. Neki znanstvenici ova dva termina smatraju istoznačnicama. Drugi pak drže da povijest čitanja izlazi izvan okvira povijesti knjige te da ona nužno mora biti sprega više znanstvenih disciplina, ne samo povijesti knjige nego i književnosti, informacijskih znanosti, komunikologije, sociologije, društvene, kulturne i intelektualne povijesti, povijesti roda, slobodnoga vremena, religije itd. HACKEL BRAYMAN, „Practising and Teaching Histories and Theories of the Book”, 3-9.

⁶ Kratak pregled istraživanja povijesti čitanja u nas do 2012. dostupan je u: ŽUPAN, „Books I have read”, 115-117.

⁷ Takva su istraživanja doista brojna, pa spomenimo, ilustracije radi, samo nekoliko: BARTOLIĆ, SEVEROVIĆ, ŠOLC, „Povijest knjižnica u Zaprešiću i okolici”, 283-308; LUKEŽIĆ, *U Terpsihorinu hramu*; PEJIĆ, *Čitaonice u Grubišnom Polju*; PETKOVIĆ, *Narodne knjižnice i čitaonice u Bakru od 19. stoljeća*; SABOLOVIĆ-KRAJINA, *Knjižnice i čitaonice grada Koprivnice*; SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu*; KRPAN-SMILJANEC, *Povijesni razvoj javnih čitaonica i knjižnica Krapinsko-zagorske županije*; GOLEC, „Čitaonice Banske krajine”, 267-296; DOBRIĆ, *Kultura čitanja i nacionalni pokreti*; KLAJČIĆ, *Knjižarstvo u Hrvata*; TOMIĆ, „Knjižarski katalozi kao izvori za povijest knjige”, 161-179; TINGLE, „Katalozi zagrebačkih knjižara”.

⁸ Vidi: KRTALIĆ, „Knjižarski oglasi u osječkim novinama 19. stoljeća”, 75-92; VELAGIĆ, DOLFIĆ, „Knjižarski oglasi u ‘Kraljskom Dalmatinu’ i ‘Zori dalmatinskoj’”, 47-63; LAKUŠ, MAGUŠIĆ-DUMANČIĆ, „Novine kao medij knjižarskog oglašavanja”, 45-72; LAKUŠ, HORVAT, ALEKSA VARGA, „Book advertising in ‘Novine horvatzke’”, 263-279; STIPČEVIĆ, *Cenzura u knjižnicama*; VUJIĆ, „Zatvoreni fond cenzuriranih knjiga u praksi jedne knjižnice”, 98-108; VEGH, „Sudbina knjiga kršćanske tematike i nadahnuća u Gradskoj knjižnici u Zagrebu u doba komunizma”, 27-93; DRŽAIĆ, „Moderna biblioteka za krunu”, 283-312.

⁹ DARNTON, „First Steps Toward a History of Reading”, 5, 7.

¹⁰ LAKUŠ, „Evidence of Reading in the Past”, 295-334.

kao izvor za povijest čitanja,¹¹ oznake vlasništva u/na knjigama¹² itd.) te su ograničeni vremenski i regionalno. Rezultat toga brojne su praznine u povijesti čitanja koje bi valjalo popuniti, kako su to opravdano primijetili već prije desetak godina Marija Ott Franolić i Dinko Župan.¹³ Čitateljske prakse pojedinih kategorija čitatelja poput djece i mladih,¹⁴ vojnika¹⁵ ili žena,¹⁶ kao i individualne prakse čitanja,¹⁷ posebno su zanimljive i nedovoljno poznate. Razotkriti čitateljske prakse neke zajednice čitatelja ili čitateljski profil neke osobe, dokučiti što su, gdje, kada, zašto i kako čitali znači i razumjeti kako su ljudi čitali tijekom povijesti, kakvu su važnost pridavali knjigama koje su čitali, ali i kako su razumijevali knjige koje su čitali te kakav su dojam na njih one ostavljale. Izvori koji su nam pritom na raspolaganju vrlo su raznoliki – katalozi privatnih knjižnica, osobna korespondencija, marginalije, odnosno tragovi čitanja u samim knjigama, narudžbenice i potvrde o kupnji knjiga, osobni dnevnik, memoari, autobiografije i dr.,¹⁸ no svakako su, uz dnevničke, od svih njih najbogatiji memoari, pa su zbog toga kao izvor možda i najčešće korišteni.¹⁹

Ovaj će rad, slijedeći metodološki okvir Roberta Darntona i njegov mikroanalitički pristup u istraživanju povijesti čitanja,²⁰ biti usmjeren na razotkrivanje čitateljskoga profila osječke spisateljice Vilme Vukelić. Istraživanje se temelji na sadržajnoj analizi njezinih memoara, u kojima Vukelić donosi brojne opaske o knjigama koje je čitala tijekom djetinjstva i djevojaštva,²¹ kao i na

¹¹ HAMERŠAK, „Popisi pretplatnika kao paratekst”, 129-144; VELAGIĆ, „The Patron Function in Eighteenth Century Book Dedications”, 363-377; VELAGIĆ, KRISTEK, „Oblikovanje sadržaja i paratekstualni elementi u hrvatskim knjigama”, 165-182; LAKUŠ, VUKADIN, „Pretplatničke liste kao izvor podataka za povijest knjige i čitanja”, 33-70; LAKUŠ, „Pisac i čitatelj: fenomen posveta kolektivnom čitatelju”, 29-42; LAKUŠ, „Pisac i čitatelj: fenomen kolektivnog mecenatstva”, 29-45.

¹² LAKUŠ, „Thinking like a Book Historian”, 193-221; BRATULIĆ, *Hrvatski ex libris*; RADIĆ, „Heraldički znakovi”, 181-196; MAGIĆ, „Rukopisni 'ekslibrisi' i bilješke”, 457-465.

¹³ ŽUPAN, „Books I have read”, 115-116; OTT FRANOLIĆ, „Povijest čitanja”, 47.

¹⁴ HAMERŠAK, „Višestruki odnosi i neočekivani ishodi”, 783-804; LAKUŠ, „Čuvari javnog ćudoređa”, 103-127.

¹⁵ LAKUŠ, TOPIĆ, „Pripadnici austrougarske mornarice i čitanje u Prvom svjetskom ratu”, 319-350.

¹⁶ TVORIĆ, „Žene autorice i čitateljice hrvatskih molitvenika”.

¹⁷ TOPIĆ, „Profil profesionalnog čitatelja”, 153-182; ŽUPAN, „Books I have read”, 115-178; LAKUŠ, BAJIĆ, „Dnevnik Dragojle Jarnević kao izvor za povijest knjige i čitanja”, 129-143; LAKUŠ, BAJIĆ, „Interpreting Diaries”, 163-185; ERAK, „Kultura čitanja Baltazara Bogišića”, 243-277.

¹⁸ O tome više vidi u: LAKUŠ, „Evidence of Reading in the Past”, 298-304.

¹⁹ *Isto*, 298.

²⁰ Uz makroanalitički pristup, koji obuhvaća kvantitativna istraživanja duljih razdoblja, mikroanalitički pristup podrazumijeva donošenje zaključaka o čitateljskim navikama pojedinaca i/ili pojedinih struktura društva. DARNTON, „First Steps Toward a History of Reading”, 7, 10-12.

²¹ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*. Memoari obuhvaćaju i dio njezine obiteljske povijesti, a završavaju udajom i rođenjem prvoga sina Branka 1904. godine. Godine 2020. njezina je unuka Ivana Caccia memoare prevela na engleski jezik. VUKELIĆ, *A Past Rescued from Oblivion*.

sadržajnoj analizi opsežne obiteljske kronike njezina unuka Maroja Mihovi-lovića, koja nam, iako samo sporadično, ipak otkriva neke dodatne podatke o Vilmi Vukelić kao velikoj ljubiteljici knjige i čitanja.²² Istraživanje će, imajući na umu da je čitanje subjektivno i intimno iskustvo svakoga pojedinca i stoga bez namjere donošenja nekih općih zaključaka o fenomenu ženskoga čitanja potkraj XIX. i u prvoj polovini XX. stoljeća, dopuniti postojeća istraživanja o individualnim praksama čitanja autoričinih suvremenica.²³

Tko je bila Vilma Vukelić?

Osječka književnica Vilma Vukelić rođ. Miskolczy pripada krugu hrvatskih pisaca čiji je cjelokupan književni opus, u skladu s njemačkim ozračjem toga vremena, nastao na njemačkom jeziku.²⁴ Ova „književna kroničarka starog Osijeka”²⁵ i „pripovjedačica u tradiciji manje zahtjevne realističke proze 19. st.”²⁶ javnosti je bila nepoznata sve do potkraj osamdesetih godina XX. stoljeća. Razlog tomu bila je ne samo jezična barijera nego i poslijeratna anti-njemačka klima u kojoj su socijalističke vlasti nastojale zatrti sve oblike građanskoga života i njegovu vezu sa srednjoeuropskim duhovnim prostorom.²⁷ Nastojale su zatrti i svaki oblik individualizma, pa tako i ženskoga, stoga im je Vukelić, kao jedna od prvih žena na ovim prostorima koje su tražile pravo na izgrađivanje vlastite individualnosti, obrazovanje i javno djelovanje, bila

²² MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*.

²³ Riječ je o istraživanju čitateljskih praksi Dore Pejačević, prve hrvatske moderne skladateljice. Temeljeći svoje vrlo minuciozno istraživanje na dnevniku čitanja koji je Pejačević vodila od 1902. do 1921., autor je zaključio da je čitala vrlo raznorodnu literaturu – od književnosti i filozofije do glazbe, teologije, povijesti, sociologije i politike. Među njima pronalazimo poznata djela svjetske književnosti, ali i djela filozofa-suvremenika. Navodi također da je nakon Prvoga svjetskog rata bila jako zainteresirana za djela socijalnih demokrata, marksista i anarhista. ŽUPAN, „Books I have read”, 115-178. Kratak čitateljski profil Ivane Brlić-Mažuranić, poznate dječje spisateljice, temeljen uglavnom na korespondenciji spisateljice, dostupan u: ZIMA, *Praksa svijeta*, 148-151. Autorica zaključuje da odabir knjiga koje je Brlić-Mažuranić čitala ne upućuje na to da je spisateljica imala neki specifičan literarni ukus ili preferencije jer su knjige koje čita vrlo raznolike poetički, stilski i sadržajno.

²⁴ Prema popisu stanovništva iz 1880., čak 52% osječkih Nijemaca i Židova govorilo je njemačkim jezikom. Hrvati i Srbi činili su 43% stanovništva, a u manjim postocima bili su zastupljeni Mađari, Česi, Slovenci, Talijani, Slovaci i drugi (OBAD, „Esekersko građanstvo”, 101). Zbog toga se Osijek XIX. stoljeća često nazivao i „Frankfurt na Dravi” ili „Mali Beč” (ČERVENJAK, ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku”, 130). Jezik prvih osječkih novina (1848.), koje su tiskane čak tri desetljeća prije novina na hrvatskom, bio je također njemački (GLUŠAC, „Osječke novine nekada i sada”, 151), a njemačkim se jezikom govorilo i u građanskim obiteljima. U školama se, uz hrvatski, u gotovo istoj mjeri poučavao i njemački jezik (ŽUPAN, „Viša djevojačka škola”, 378).

²⁵ OBAD, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, 141-164.

²⁶ „Vukelić, Vilma”, u: *Židovski biografski leksikon*.

²⁷ OBAD, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, 142, 148; MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 775; PEDERIN, „Osječka građanska i cionistička književnica Vilma Vukelić”, 15.

neprihvatljiva.²⁸ S propašću socijalističke Jugoslavije zanimanje za građansku tradiciju srednjoeuropskoga prostora raste, pa je Vilma Vukelić, zaslugom germanista Vlade Obada, koji je 1994. njezine memoare preveo na hrvatski,²⁹ izvučena iz zaborava i zasluženo smještena u korpus hrvatske književnosti na njemačkome jeziku.

Vilma Vukelić rođena je u Osijeku 8. veljače 1880. u uglednoj trgovačkoj mađarsko-židovskoj obitelji Miskolczy. Nakon što je u Osijeku pohađala pučku školu te potom višu djevojačku građansku školu,³⁰ roditelji su je 1893. poslali u Institut Szántó, bečki internat za djevojke iz imućnijih građanskih obitelji, koji je pohađala do 1895. godine. Njezino je formalno školovanje time bilo završeno jer je u to vrijeme u hrvatskim krajevima više obrazovanje djevojka još bilo nedostupno.³¹ Pjesme i kraće prozne zapise počela je pisati vrlo rano, još za školovanja. Vrlo je rano počela i prevoditi brojne hrvatske književnike na njemački jezik – Mirka Bogovića, Hugu Badalića, Augusta Šenou, Lavoslava Vukelića, Petra Preradovića, Đuru Arnolda, Antu Tresića Pavičića, Milana Begovića, Vladimira Nazora, Miroslava Krležu i druge. Ti su se prijevodi pojavljivali u osječkom listu *Die Drau* (Drava), ali i u nekim zagrebačkim, bečkim i budimpeštanskim listovima, kao i u renomiranom časopisu *Aus fremden Zungen* (Sa stranih jezika) koji je izlazio u Stuttgartu. Iako se po povratku iz Beča počela privatno pripremati za polaganje velike mature, maturirala je tek 1912. u Carsko-kraljevskoj državnoj realnoj školi u Trstu (K. K. Staatsrealschule) nakon što je u braku s natporučnikom i književnikom Milivojem Vukelićem, sinom hrvatskoga pjesnika Lavoslava Vukelića, rodila četvrto i posljednje dijete. U želji da nastavi školovanje, kasnije je na Sveučilištu Ludwig Maximilian u Münchenu (Ludwig-Maximilians-Universität) upisala studij biokemije, ali ga je zbog izbijanja Prvoga svjetskog rata morala prekinuti. Sa suprugom je deset godina živjela u raznim gradovima ugarskoga dijela tadašnje Austro-Ugarske Monarhije – u Budimpešti, Nagyváradu (danas: Oradea u Transilvaniji), Pečuhu i Zagrebu, a po propasti Monarhije desetak je godina, od sredine dvadesetih do tridesetih godina XX. stoljeća, živjela u Parizu sa sinovima, koje je kao ljevičare progonila policija tadašnje Kraljevine Jugoslavije. Od sredine tridesetih trajno živi u Zagrebu, u kojem je i umrla 24. ožujka 1956., ostavivši iza sebe bogatu književnu baštinu koja još čeka temeljitu valorizaciju.

Iako na njemačkom jeziku, njezin je književni opus, i po odabiru tema i po povijesnoj i ljudskoj vezanosti uz hrvatske krajeve i ljude, hrvatski.³²

²⁸ MRAK, „Stoljeće između: Priča Vilme von Vukelich”, 38.

²⁹ Drugo izdanje objavljeno je 2003. godine.

³⁰ Prema godišnjim školskim izvještajima, Vilma Vukelić bila je odlična učenica. ŽUPAN, *Mentalni korzet*, 95.

³¹ U Zagrebu je od 1892. postojao ženski licej koji je ženama otvarao mogućnost budućega visokoškolskog obrazovanja. Međutim, u Osijeku se držalo da je to „revolucionarna novotarija” te su tamošnje djevojke rijetko nastavljale školovanje. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 205, 231-233.

³² MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 775.

Književno je bila najproduktivnija u već poodmaklim godinama, kad je, kako navodi Obad, prolazila kroz „jedinstveni stvaralački grč”,³³ a ukupno je napisala sedam romana i spomenute memoare.³⁴ Za života joj je bio objavljen (1923.) samo jedan roman – *Die Heimatlosen* (Ljudi bez domovine), a posmrtno su joj, u prijevodu na hrvatski, objavljeni memoari (1994., pa potom 2020. na engleskom jeziku) i roman *In engen Grenzen* (U stiješnjem granicama) 1997. godine. Svi su ostali romani u rukopisima. Većina njezinih djela literarno obrađuje društveno-politička kretanja između dvaju svjetskih ratova jer je Vukelić, u sjećanje na sinove Branka i Slavka koji su zbog sudjelovanja u ilegalnom komunističkom pokretu izgubili živote, željela pokazati kako se oblikovao svijet u kojem su oni rasli.³⁵ Vilma Vukelić, međutim, nije bila samo spisateljica nego i velika ljubiteljica knjige i čitanja, o čemu svjedoče brojni zapisi u njezinim memoarima.

Čitateljski profil Vilme Vukelić

Ljubav prema pisanoj riječi Vilma Vukelić počela je razvijati još u ranom djetinjstvu. S uživanjem je tada satima slušala bajke koje joj je pripovijedala njezina dadilja, stara Rozika:

„Tako sam prve godine života proživjela u neshvatljivu, ali nadasve predivnu svijetu lijepih princeza, plemenitih vitezova, zlih čarobnjaka i dobrih vila: u svijetu u kojem su se čuda zbivala svakog časa, u kojem je bilo ptica i konja koji govore, u kojem su u čaški svakog cvijeta počivali majušni vilenjaci,

³³ OBAD, „Vilma Vukelić u duhovnom ozračju hrvatske lijeve inteligencije”, 197.

³⁴ Prvi roman, *Die Heimatlosen* (Ljudi bez domovine), govori o Židovima u Mađarskoj uoči Prvoga svjetskog rata. Roman *Der Kreis* (Okruženje) nastao je 1947., a riječ je o roman-sijerskoj kronici koja prati sudbinu jednoga komunističkog omladinca i jednoga lijevo orijentiranog liječnika intelektualca, koji obojica ustaju protiv Nezavisne Države Hrvatske 1941. i tragično završe. Roman *Leserzirkel* (Književni kružok) (1950.) govori o grupi ljevičarski orijentiranih gimnazijalaca s kraja i neposredno nakon Prvoga svjetskog rata, a u romanu *Aussaat* (Sjetva) (1950.) prati se daljnji život jednoga od protagonista prethodnoga romana i njegovo djelovanje kao partijskoga aktivista među radništvom tridesetih godina prošloga stoljeća. Godine 1951. Vukelić je dovršila romanesknu kroniku *In engen Grenzen* (U stiješnjem granicama) o osječkom građanskom staležu u vrijeme i nakon banovanja Khuen-Héderváryja (1883. – 1903.). Slijedi „odgojni roman” o stasanju dječaka, kasnije ljevičarskoga intelektualca, od dječake do zrele dobi u međuratnom Zagrebu pod naslovom *Der Mann auf der Brücke* (Čovjek na mostu) (1955.). Iste godine napisala je i roman *Zwölf um den Tisch* (Dvanaestorica za stolom) o političkim izbjeglicama u predratnom Parizu, koji se bavi problematikom borbe za socijalnu pravdu i jednakost. Za romane *Der Kreis* i *Aussaat* autorica je kasnije sastavila i filmske sinopsise. Godinu dana prije smrti dovršila je i memoare (1955.). Uz spomenutih sedam, sačuvan je još jedan nedovršeni roman bez naslova koji obrađuje povijest jedne obitelji tijekom pet generacija, kao i niz koncepata i većih dijelova drugih romana. Maroje Mihovilović spominje još jedan roman pod naslovom *Söhne*. OBAD, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, 150-163; „Vukelić, Vilma”, u: *Hrvatska enciklopedija*; MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 222.

³⁵ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 772.

neprijateljske sile prijetile čovjeku, a dobrotivi patuljci spašavali ga iz svake nevolje. Ponešto od toga prenijela sam u zrelu dob, ako ne drukčije, a ono bar kao nejasnu čežnju prema svijetu bezgraničnih mogućnosti, koji mi je svojim bajkama razotkrila moja dobra Rozi. Od nje sam naučila voljeti lijepe riječi poradi njih samih. [...] Njezine su riječi kao teške kaplje padale u moje srce, sve jednako privlačne i zanosne.”³⁶

Bile su to, kako je tek kasnije shvatila,³⁷ bajke temeljene na pričama braće Grimm i tada vrlo popularnoga Ludwiga Bechsteina.³⁸ U to su joj vrijeme omiljeni književnici bili Hans Christian Andersen,³⁹ ali i Miguel de Cervantes y Saavedra, čija joj je knjiga *Don Quijote de la Mancha* (*Don Quijote od Manche*) bila u to vrijeme najdraža.⁴⁰ Baka po majčinoj strani, Sophie Ulmann, usadila joj je i ljubav prema poeziji. Recitirala joj je narodne pjesme, ali i pjesme svojih najomiljenijih pjesnika – Friedricha Schillera, Ferdinanda Jakoba Raimunda i Johanna Nepomuka Nestroya.⁴¹ Prenijela joj je i strast za stjecanjem obrazovanja, ali i strast za čitanjem.⁴² Vilma Vukelić stoga navodi da je već u djetinjstvu pročitala „gomilu knjiga, ponajviše bajki i pjesama”.⁴³

Prva ozbiljna lektira bili su joj njemački dramski klasici: Goetheov klasičistički ep *Hermann und Dorothea* (*Hermann i Dorothea*) te Schillerova popularna drama *Wilhelm Tell*, koji su u njoj potaknuli želju da se i sama okuša u pisanju.⁴⁴ Čitala ih je na privatnim poukama iz njemačkoga jezika koje joj je u Osijeku držao evangelistički pastor Pindor.⁴⁵ Uz njih je i „napamet naučila dosta pjesama: Uhlandovih, Geibelovih i Freiligrathovih”, koje je često znala izvoditi kod kuće, kao što je to kasnije činila i s Adelbertom von Chamisso.⁴⁶ Budući da su njihova pjesnička djela odisala duhom njemačkoga romantizma te često bila protkana nacionalnom retorikom i idejom slavljenja revolucije i slobode, snažno su utjecala na razvijanje njezina revolucionarnoga, ali i romantičarskoga pogleda na svijet koji je dugo promatrala „kroz obojene naočale”.⁴⁷ Krivnju za to Vukelić nalazi u školskom sustavu koji je mlade djevojke, smatrala je, na neki način na to poticao čestim odlascima u kazalište, u kojem su djevojke teško mogle odvojiti tragičnu stvarnost junaka dramskih djela od stvarnosti.⁴⁸

³⁶ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 62.

³⁷ *Isto*, 61.

³⁸ DUGGAN, HAASE, CALLOW, *Folktales and Fairy Tales*, 112.

³⁹ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 100.

⁴⁰ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 137.

⁴¹ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 13-15.

⁴² *Isto*, 21-22, 33.

⁴³ *Isto*, 100.

⁴⁴ *Isto*, 167.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ *Isto*, 100-101, 213.

⁴⁷ *Isto*, 101.

⁴⁸ *Isto*, 228-229.

U Beču je veliki utjecaj na razvijanje njezinih čitateljskih navika imao profesor književnosti. Profesor Max bio je veliki Schillerov poklonik, pa su učenice u internatu već prve godine morale pročitati sva Schillerova dramska djela – od njegovog poznatoga dramskog prvijenca *Die Räuber* (*Razbojnici*) do *Wilhelma Tella* i *Don Carlosa*, drama u kojima se kao temeljna težnja ljudskoga života isticala sloboda, i unutarnja i vanjska, a s njom povezana i borba protiv svake tiranije. Čitale su i Schillerovu dramsku povijesnu trilogiju *Wallenstein*, tragediju *Maria Stuart*, ali ne i *Kabale und Liebe* (*Kabala i ljubav*), tragediju u kojoj se problematizira tema rušenja društvenih konvencija i u kojoj se može iščitati naglašeni društveni kriticizam.⁴⁹ Za tu se tragediju u internatu držalo da nije „klasična” i da stoga ne odgovara duhu škole.⁵⁰ Mnoge od tih klasika djevojke su i izvodile na nastavi.⁵¹ Uz Schillera, čitale su i Goethea (*Götz von Berlichingen*), Heinricha von Kleista (*Das Käthchen von Heilbronn*) i Gottholda Ephraima Lessinga (*Nathan der Weise*).⁵² Na njihovoj su se listi obveznih naslova našle i Shakespeareove tragedije *Otelo*, *Kralj Lear* i *Macbeth*, čija su uprizorenja, nakon što bi knjige pročitale, djevojke bile obvezne gledati u kazalištu.⁵³ Posve je sigurno da je kasnije čitala i *Romea i Juliju* jer je to djelo morala prilikom polaganja mature analizirati, i to prema knjizi prepričanih Shakespearovih komada *Tales from Shakespeare* (*Priče iz Shakespearea*) Charlesa i Mary Lamb iz 1807. godine.⁵⁴ *Hamleta* je, bilježimo, gledala u kazalištu.⁵⁵ Od irskih su književnika čitale Georgea Bernarda Shawa (*Saint Joan*),⁵⁶ a poslije se upoznala i s djelima Oscara Wildea, također Irca.⁵⁷

Uz njemačku, englesku i irsku književnost, u bečkom je internatu Vilma stekla i solidno znanje iz francuske književnosti, koju je poučavala gospođica Johanna, učiteljica francuskoga jezika. Posebno se to odnosilo na francuske klasicističke dramatičare XVII. stoljeća Pierrea Corneillea i Jeana Racinea, ali i nešto suvremenije pisce kao što su bili Madame de Staël, George Sand ili Eugène Scribe.⁵⁸ Čitale su i Molièrea, ali samo zbog jezika, jer je u njemu gospođica Johanna gledala ponajprije „autora nekih lakomislenih bufonerija”.⁵⁹ S francuskim realizmom, naturalizmom (Gustav Flaubert, Guy de Maupassant i Émile Zola) i simbolizmom (Paul Verlaine i Charles Baudelaire) upoznala se tek po povratku u Osijek.⁶⁰ Znamo i to da je dobro poznavala djela

⁴⁹ U tragediji je riječ o ljubavi mladoga aristokrata prema djevojci skromna podrijetla. Drži se da je to jedna od prvih „buržoaskih tragedija” u kojoj su među glavnim akterima umjesto plemstva pripadnici srednje klase. WITTE, „Friedrich Schiller”.

⁵⁰ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 212-213.

⁵¹ *Isto*, 213.

⁵² *Isto*, 227.

⁵³ *Isto*, 227-228.

⁵⁴ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 175.

⁵⁵ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 344.

⁵⁶ *Isto*, 227.

⁵⁷ *Isto*, 337.

⁵⁸ *Isto*, 209, 218, 252.

⁵⁹ *Isto*, 217-218.

⁶⁰ *Isto*, 349, 378.

Jeana de La Fontainea jer je na maturi morala pročitati i prevesti njegovu basnu *Le Coq et le Renard (Pijetao i lisica)*.⁶¹ Poznavala je i djela ruskih (Aleksandar Sergejevič Puškin, Ivan Sergejevič Turgenjev i Mihail Petrovič Arcibašev), poljskih (Adam Mickiewicz) i čeških književnika (Hugo Salus), mahom romantičara, koja su nadahnjivala ruske revolucionare toga vremena,⁶² a u kazalištu u Zagrebu gledala je Tolstojevu *Vlast mraka*.⁶³ Čita i djela austrijske (Max Brod, Gustav Meyrink, Alexander Roda Roda) i mađarske književnosti (Arthur Holitscher, Ady Endre),⁶⁴ a iz zapisa o brojnim literarnim raspravama koje je vodila sa svojim prijateljima doznajemo da je poznavala i pjesnike talijanskoga *risorgimenta* Giacoma Leopardija i Giousea Carduccija, kao i Gabrielea D'Annunzija.⁶⁵ Bili su joj poznati i klasici talijanske književnosti Dante Alighieri i Torquato Tasso.⁶⁶

Važan utjecaj na njezin čitateljski ukus, kojemu se, sama priznaje, „nekritički predavala”, imala je njezina prijateljica iz bečkoga internata Sophie Hartwig, koja je voljela čitati „moderne” pisce koji su propitivali tradicionalnu ulogu koju je društvo namijenilo ženi i „koji su se doticali škakljivih tema, a da nisu bili suviše izravni”.⁶⁷ Pod njezinim je utjecajem počela čitati pisce kao što su Henrik Ibsen i njegova djela *Nora* i *Hedda Gabler*, Frank Wedekind i njegova prva drama *Frühlings Erwachen (Buđenje proljeća)*, August Strindberg i njegova *Fröken Julie (Gospođica Julija)*, kao i Adelbert von Chamisso.⁶⁸ U doba rastućega individualizma, ti su autori bili jako popularni među mladima toga vremena jer su izlazili iz okvira literarnih kanona zagovarajući u svojim djelima pravo žene na vlastiti izbor i rušenje društvenih konvencija. Bio je to cijeli jedan novi „čaroban” svijet koji je dotad za Vilmu Vukelić, obrazovanu na njemačkim, francuskim i engleskim klasicima, bio nepoznat, skriven i zabranjen, „jedan zatvoreni vrt u kojem su cvjetovi bujali u neslućenoj raskoši i obilju”.⁶⁹ S jednakim je žarom, „s uzbuđenjem koje je raslo od stranice do stranice i s ushićenjem kakvo još nikada nisam osjetila”, počela čitati i Baudelairea i njegovo *Cvijeće zla*,⁷⁰ koje je u to vrijeme još izazivalo sveopće zgražavanje javnosti.⁷¹

⁶¹ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 175.

⁶² VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 248, 279. Turgenjev, primjerice, u svojem nihilističkom romanu *Očevi i djeca* kroz lik pučanina Bazarova ustaje protiv tradicionalista i konzervativaca ruskoga plemićkog staleža („Turgenjev, Ivan Sergejevič”). U Arcibaševljevu romanu *Sanjin* glavni lik pak zastupa ideju slobode spolnih odnosa („Arcibašev, Mihail Petrovič”).

⁶³ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 345.

⁶⁴ *Isto*, 44, 275; MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 196.

⁶⁵ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 346.

⁶⁶ *Isto*, 292.

⁶⁷ *Isto*, 218.

⁶⁸ *Isto*, 216-217.

⁶⁹ *Isto*, 218.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ Nakon što je 1857. zbirka bila objavljena, protiv autora je pokrenut sudski postupak zbog povrede javnoga morala, pa su neke od pjesama bile zabranjene i izbačene iz zbirke. „Baudelaire, Charles”.

Po povratku iz Beča pastor Pindor počeo ju je poučavati estetiku, koju je držala prilično dosadnom i nerazumljivom. Činilo joj se da je „jedan jedini Goetheov stih... više pridonosio razumijevanju umjetnosti od deset stranica Öserovih pisama mladoj ženi ili Schillerovih estetskih teorema”, knjiga koje su na nastavi zajedno proučavali.⁷² Profesor Matić počeo ju je tri puta tjedno pripremati za maturu, podupirući ju i u prevođenju djela brojnih hrvatskih književnika na njemački jezik, čime se već počela baviti u Beču, u nastojanju da hrvatsku književnost približi i onima koji hrvatski jezik nisu poznavali.⁷³

Na razvijanje ljubavi prema čitanju te na formaciju njezina literarnoga ukusa zasigurno su imali utjecaja i njezini roditelji. Vilma Vukelić je, naime, na raspolaganju imala bogatu obiteljsku knjižnicu, što je, u vrijeme kad je, kako navodi u memoarima, u Osijeku postojala samo jedna knjižara i jedna posudbena knjižnica, bila jako važna činjenica:

„Imali smo u svojoj kući opsežnu biblioteku u kojoj su bili svi klasici, uključujući knjige koje su napisali Heinrich Heine, Ludwig Börne i William Shakespeare. Tu su bili i ‘Svemir’ Alexandra von Humboldta, ‘Demokrit’ Karla Juliusa Webera, ‘Parrega i paralipomena’ Arthura Schopenhauera. Bilo je tu mnogo knjiga iz političke ekonomije, djela koja su napisali Pierre-Joseph Proudhon, David Ricardo i Adam Smith, a te je knjige moj otac posjedovao još od studentskih dana. Uz jedinu knjižaru u gradu postojala je i posudbena knjižnica, gdje smo mogli posuđivati njemačku literaturu, kao što su romani koje su napisali Spielhagen, Gerstäcker, Ebers, Freytag. Tu su bili i jako čitani ljubavni romani čije su autorice bile Marlitt i Heimbürg. Obitelj je bila pretplaćena na nekoliko listova pa su u kuću dolazili *Neue Freie Presse* i *Pester Lloyd*, kao i dva lokalna lista *Die Drau* i *Die Slawonische Presse*. Tu je bio i kičasti magazin *Wiener Mode*, ali i mnogo ozbiljniji *Deutsche Rundschau*, što ga je u Berlinu izdavao Julius Rosenberg, poznat po tome što je među prvima svoje stranice otvorio realističnoj književnosti.”⁷⁴

Posebno je velik utjecaj na nju imao otac, koji je rado i mnogo čitao.⁷⁵ Vilma bilježi da ga se ep *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića toliko dojmio da ju je, sâm slabo vladajući hrvatskim jezikom, poticao da ga prevede na njemački.⁷⁶ Kasnije, međutim, nije u obitelji nalazila potporu za svoj prevoditeljski rad jer su držali da bi se trebala udati i posvetiti obitelji. S majkom i ocem često je odlazila i u kazalište, pa pretpostavljamo da je neke od uprizorenih komada Franza Grillparzera, Hermanna Sudermanna, Gerharta Hauptmanna, Georga Hirschfelda, Gustava Kadelburga, Oscara Blumenthala i drugih i čitala ili barem poznavala njihov rad i djelo.⁷⁷

⁷² VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 241.

⁷³ *Isto*, 220, 255-256.

⁷⁴ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 136-137.

⁷⁵ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 57, 93-94, 197.

⁷⁶ *Isto*, 94.

⁷⁷ *Isto*, 267-269.

Iako su je poticali da čita, otac i majka nisu uvijek bili zadovoljni njezinim odabirom knjiga. Protivili su se ponajprije čitanju ljubavnih romana, koje je Vilma vrlo rado čitala i jako dobro poznavala, što je vidljivo na brojnim mjestima u njezinim memoarima.⁷⁸ Obožavala je ponajprije romantični duh koji su oni nje govali:

„Meni su tada još branili da čitam takve romane Marlitta⁷⁹ i Heimburga, no ja sam ih svim zabranama usprkos jednostavno gutala, jer oni su me izdvajali u sferu više osjećajnosti i činili da mi srce jače zakuca kada bi ‘uzvišeni’ nakon duga kolebanja napokon razotkrio svoje srce i malenu Pepeljugu, koja ga je zaljubljeno i pokorno gledala, odabrao za nevjestu, kako su ti romani bez iznimke završavali.”⁸⁰

Bilo je to vrijeme u kojem su Crkva, pedagozi i brojni drugi dušobrižnici u ljubavnim romanima vidjeli veliku opasnost, osobito za djevojke, jer su ih pretjerano emocionalno angažirali, poticali ih na maštanje i previše romantičan pogled na svijet, „navodeći ih na to da se poistovjećuju sa ženskim likovima i njihovim romantičnim iskustvima te tragaju za ‘idealnom’ ljubavlju.”⁸¹ I njezin je otac bio istoga mišljenja: „Egzistencija lišena briga, na strani čestita muškarca, nešto je što žena može samo poželjeti. Sve što zahvaća iznad toga pripada u područje romana i stanovitih bolećivih predodžaba kojima se nadahnjuje mladež.”⁸² I doista, Vukelić je, čitajući o romantičnim situacijama „u kojima je zaljubljenima uskipjela krv”, čeznula za takvom ljubavlju.⁸³ Opisujući ljubav prema natporučniku Milivoju Vukeliću, kojoj se njezina obitelj protivila,⁸⁴ navodi da je „u trenucima samoće sanjala [...] odili na samotnom otoku, u kolibi od palmına lišća gdje nas nitko ne bi mogao smetati. Nisam ja uzaludno još u institutu pročitala Paula i Virginiju.”⁸⁵ Za Milivoja Vukelića kaže pak da se „pomirio [...], doduše, s neizbježnim, no on nije bio Abelard,

⁷⁸ *Isto*, 29, 33, 86-87, 153, 236, 250, 271, 285, 315, 358, 361-362.

⁷⁹ E. Marlitt (pseudonim Eugenie John) bila je potkraj XIX. stoljeća najprodavanija književnica. Iako su njezini ljubavni romani u to vrijeme dominirali njemačkim literarnim tržištem, sve donedavno njezino se ime izostavljalo iz povijesti njemačke književnosti. MAY, *Popular Fiction in the Age of Bismarck*.

⁸⁰ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 153.

⁸¹ LAKUŠ, „Čuvari javnog ćudoređa”, 115. Više o „opasnostima” čitanja u žena vidi i u: STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knj. III, 354-371; VOGRIČIĆ, „The Novel-Reading Panic”, 103-124; ŽUPAN, *Mentalni korzet*, 128-129.

⁸² VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 358.

⁸³ *Isto*, 285.

⁸⁴ *Isto*, 308-309, 358-360.

⁸⁵ *Isto*, 361. Riječ je inače o romanu francuskoga pisca romantizma Jacques-Henrija Bernardina de Saint-Pierrea, prvi put tiskanom 1788., koji je, iako danas gotovo zaboravljen, u XIX. stoljeću bio vrlo popularan. Radnja romana odvija se na francuskom otoku Mauritiusu (Indijski ocean), a riječ je o nevinoj ljubavi dvoje prijatelja koji se zaljubljuju. „Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre”.

njegova narav nije bila ugođena na čeznutljive ispovijedi, pasivnost i višegodišnji asketizam”.⁸⁶

Dakako, sazrijevanjem je sazrijevao i njezin čitateljski ukus. „Oči za dotad nepoznat svijet”, svijet hrvatske književnosti, otvorio joj je kao sedamnaestogodišnjakinji Franjo Ciraki, tada već afirmirani hrvatski književnik, koji ju je poticao i na pisanje.⁸⁷ Ona se, međutim, još uvijek nije osjećala spremna za to „jer sam dotad već bila pročitala mnogo dobrih knjiga i zbog toga imala istinski respekt pred svime što je činilo literaturu”.⁸⁸ Hrvatsku književnost, posebno djela hrvatske moderne, upoznala je ponajviše prevodeći ih na njemački. Neke od književnika je i osobno poznavala.⁸⁹ Poseban je odnos ostvarila s Antom Tresićem Pavičićem i Eugenom Kumičićem, s kojima je znala voditi duge literarne rasprave.⁹⁰ No, svakako je znala i za klasike hrvatske književnosti kao što su glasoviti pjesnici renesansnoga vremena, za Andriju Kačića Miošića, Ivana Mažuranića i još neke.⁹¹

Druga polovina XIX. stoljeća na hrvatskom povijesnom prostoru vrijeme je procvata novina i časopisa, pa ih čita i Vilma Vukelić ili je barem s njima upoznata.⁹² U osječkim građanskim obiteljima čitali su se uglavnom strani časopisi na njemačkom jeziku kao što su *Blatt der Hausfrau* (List za kućanice), obiteljski magazin *Gartenlaube* (Vrtna sjenica), *Vom Fels zum Meer* (Od planina do mora), *Neue Freie Presse* (Novi slobodni list), gospodarstveno-informativni *Pester Lloyd*, *Leipziger Illustrierte*, modni časopis *Wiener Mode* (Bečka moda), pa čak i „obsceni ‘Wespen’, koji je već zadirao u područje pornografije, pa su ga gospoda utoliko žurno prelistavala”.⁹³ Vilma je, međutim, uglavnom čitala literarno-inovativne, humorističko-agresivne i političke progresivno orijentirane listove kao što su bili njemački avangardni časopis *Die Gesellschaft* (Društvo), u kojem se upoznala s književnim radom Richarda Dehmela, Detleva von Liliencrona i Arna Holza, zatim spomenuti *Aus fremden Zungen*, *Jugend*, *Simplicissimus*, *Kladderadatsch* i dr.⁹⁴ Većinom ih je posuđivala od Milivoja Vukelića, koji je na njih bio pretplaćen. Među mladima toga vremena, koji su dotad dolazili samo do časopisa koji su obrađivali teme iz obiteljskoga života, davali praktične i modne savjete, takvi su časopisi bili pravo osvježenje. Vilma je u to vrijeme imala nepunih dvadeset godina te je

⁸⁶ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 362. Petar Abelard je poznati junak iz sentimentalnoga romana *Nova Heloiza* J. J. Rousseaua, koji uspijeva u sebi zatamiti strastvenu i nedopuštenu ljubav prema francuskoj opatici Héloïse d’Argenteuil. Riječ je inače o poznatom djelu epistolarne književnosti, temeljenom na srednjovjekovnoj priči, koje je doživjelo senzacionalan uspjeh. Prvi je put objavljeno 1761. godine. „Rousseau, Jean-Jacques”.

⁸⁷ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 244-246, 249-250.

⁸⁸ *Isto*, 250.

⁸⁹ *Isto*, 293-294, 330, 332-336, 347, 399.

⁹⁰ *Isto*, 336-341, 344-356.

⁹¹ *Isto*, 291-294.

⁹² *Isto*, 192, 248, 263-264, 348.

⁹³ *Isto*, 81, 137, 263-264.

⁹⁴ *Isto*, 296, 300-301.

bila, drži Obad, „prijemčiva za sve manifestacije novoga, u strahu da će propustiti nešto od dinamičnih očitovanja svoga vremena”.⁹⁵ Dakako, poznavala je i domaće časopise kao što su osječki *Slavonische Presse* (Slavonski list) i *Die Drau*, ali i zagrebački politički tjednik *Obzor*, književni tjednik *Vijenac*, *Narodne novine*, *Hrvatsku*, *Novosti*, splitski *Novi vijek* i dr.⁹⁶

Društveno-političko ozračje u kojem je živjela imalo je na nju veliki utjecaj. S brojnim političkim strujanjima toga vremena dolazila je u dodir na razne načine. Sa socijalističkim se idejama tako upoznala preko dr. Levinskog, koji je njezina oca poučavao hrvatski jezik.⁹⁷ O socijaldemokraciji, panslavizmu, anarhizmu, individualizmu i brojnim drugim novim idejama doznala je i preko osječkih mladića koji su studirali u Beču, među kojima je imala i nekoliko prijatelja. Preko njih se upoznala s radom i idejama njemačkoga filozofa Friedricha Nietzschea, ali i ruskoga revolucionara i političkoga pisca Mihaila Bakunjinina, čije su se ideje „poput granate rasprsnule u čvrsto sazdanom zdanju malograđanštine” Osijeka.⁹⁸ Osobito ju je oduševila studija *Žena i socijalizam* Augusta Bebela, njemačkoga političara i teoretičara socijalizma.⁹⁹ Pred njom se, kako sama kaže, „raskrilo novi svijet, ali ne svijet mnogoznačnih simbola i polovičnih rješenja, kao što sam bila navikla u književnosti, nego su to bila čvrsta i uvjerljiva obećanja da će se uskoro sve promijeniti, da će sve već u dogledno vrijeme biti bolje”.¹⁰⁰ Ta je knjiga postala najvažnijim stupom njezinih socijalističkih uvjerenja, kojih se nije više odrekla. Dobro je poznavala i rad Josepha Arthura Gobineaua, francuskoga književnika i diplomata na čijem su učenju nacistički ideolozi zasnovali teoriju o nadmoći arijevske rase, Houstona Stewarta Chamberlaina, anglo-njemačkoga kulturno-političkog mislioca poznatog po antisemitskim i rasističkim djelima, austrijskoga političara i utemeljitelja kršćansko-socijalne stranke Karla Luegera itd.¹⁰¹ Poznaje i rad američkoga ekonomista i publicista Henryja Georgea i njegovu tada vrlo popularnu knjigu *Napredak i siromaštvo*,¹⁰² preko koje se upoznala i s idejama Karla Marxa i Friedricha Engelsa.¹⁰³ Knjige takve tematike – djela Karla Kautskog, Franza Mehringa, Karla Marxa, Friedricha Engelsa, Jeana Jaurès-a i Vladimira Iljiča Lenjina, vodećih socijaldemokratskih i socijalističkih teoretičara, nastavila je nabavljati poštom iz jedne knjižnice u Beču i nakon udaje.¹⁰⁴

Nisu joj bili nepoznati ni filozofi, pa je uz Nietzschea poznavala i rad Arthura Schopenhauera i Immanuela Kanta, ali i Ralpa Walda Emersona, američkoga filozofa, esejista i pjesnika, predvodnika transcendentalnoga

⁹⁵ OBAD, „Hrvatska moderna”, 259.

⁹⁶ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 192, 248, 263-264, 348.

⁹⁷ *Isto*, 196.

⁹⁸ *Isto*, 281.

⁹⁹ *Isto*, 371.

¹⁰⁰ *Isto*.

¹⁰¹ *Isto*, 163.

¹⁰² *Isto*, 325.

¹⁰³ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 197.

¹⁰⁴ *Isto*, 199.

pokreta sredinom XIX. stoljeća.¹⁰⁵ Kao Židovka, Vilma je poznavala i Talmud, čije se izučavanje u njezinoj obitelji njegovalo,¹⁰⁶ ali ona je sama bila zapravo konfesionalno indiferentna, neopterećena vjerskim konvencijama. Vjeronauk nije osobito voljela,¹⁰⁷ nije se pridržavala židovskih običaja niti je prisustvovala židovskom bogoslužju,¹⁰⁸ ali ju je židovsko pitanje ipak zaokupljalo¹⁰⁹ te je svoje memoare i napisala da bi poslije smrti „ostalo nešto od obiteljske povijesti”.¹¹⁰ Uostalom, jedino djelo objavljeno za njezina života bilo je posvećeno upravo Židovima i židovskom pitanju. Nakon smrti bake s očeve strane počela je izučavati i Novi zavjet, no „plamičak religioznosti” koji se u njoj počeo tada razvijati bio je gotovo u samom začetku zatrt jer nije našla odgovore na brojna teološka pitanja koja su je mučila.¹¹¹

Do knjiga je dolazila na razne načine. Dobivala ih je obično za rođendan, ali i u raznim drugim prigodama, katkad i od samih autora čija je djela prevođila.¹¹² Antologije lirike njemačkih i austrijskih pjesnika, uglavnom romantičarske naravi, kao što su bili Emanuel Geibel, Ludwig Christoph Heinrich Hölty i Anastasius Grün, bile su u to vrijeme, kaže Vukelić, uobičajeni rođendanski darovi.¹¹³ Knjige je rijetko kupovala, kao uostalom i mnoge druge osječke obitelji njezina staleža.¹¹⁴ Jedina knjižara u gradu bila je Fritscheova posudbena knjižara, u kojoj su se uglavnom mogla naći samo djela njemačke i austrijske književnosti (George Moritz Ebers, Friedrich Spielhagen, Gustav Freytag, Friedrich Gerstäcker).¹¹⁵ Vilma Vukelić živjela je blizu nje te je kao velika ljubiteljica knjiga onamo često svračala prelistati knjižne novitete.¹¹⁶

Knjige je držala jako važnima. Iako je smatrala da se o čovjeku mnogo toga može doznati na temelju onoga što čita,¹¹⁷ zapravo je, priznaje to sama, često čitala sve čega bi se dohvatila.¹¹⁸ Držala je da je vrijeme posvećeno čitanju vrijeme koje čovjek posvećuje sebi.¹¹⁹ Voljela je literarne rasprave i uvijek je nastojala s nekim podijeliti impresije o onome što je pročitala.¹²⁰ Nakon povratka iz bečkoga internata knjige su joj pomagale da „dovede u red svoje razbarušene misli”,¹²¹ a kasnije navodi i da čita kako bi proširila duhovne

¹⁰⁵ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 288-289.

¹⁰⁶ *Isto*, 47.

¹⁰⁷ *Isto*, 162.

¹⁰⁸ OBAD, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, 149.

¹⁰⁹ DETONI DUJMIĆ, *Ljepša polovica književnosti*, 214.

¹¹⁰ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 16.

¹¹¹ *Isto*, 242-243.

¹¹² *Isto*, 109, 122, 214-215, 256, 296-297, 367.

¹¹³ *Isto*, 296-297, 367.

¹¹⁴ OBAD, „Hrvatska moderna”, 262.

¹¹⁵ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 296-297.

¹¹⁶ *Isto*, 367.

¹¹⁷ *Isto*, 289.

¹¹⁸ *Isto*, 168.

¹¹⁹ *Isto*, 231.

¹²⁰ *Isto*, 168, 336-341, 344-356.

¹²¹ *Isto*, 231.

vidike.¹²² U vrijeme kad joj roditelji nisu odobravali vezu s Milivojem Vukelićem, knjige su joj vraćale narušenu duhovnu ravnotežu te se od njih katkad nije odvajala noćima.¹²³ Knjige su joj bile i utjeha koju nije nalazila u ljudima.¹²⁴ Dok je s ocem 1901. boravila u psihijatrijskoj klinici u Priessnitzalu, južno od Beča, gdje se nalazio na liječenju, često je čitala da prikrati vrijeme, posebno noću jer je patila od nesаницe.¹²⁵ Ondje je u bolničkoj knjižnici, uz šund literaturu, posuđivala i sabrana Zolina djela na njemačkom jeziku, koja su joj se jako sviđjala. Dojmio ju se „njegov dosljedni naturalizam s minuciozno razrađenim pojedinostima, kompleksnim prezentiranjem miljea, zahvaćanjem široke galerije likova koji su potjecali iz svih klasa i slojeva, sa svim ljudskim slabostima i porocima, ali i željama i bolećivim iščekivanjima [...]”.¹²⁶

Knjige su za nju bile i prozor u svijet. Omogućavale su joj „uvid u različite kulture koje su mi prije bile nepoznate”.¹²⁷ Preko njih je došla u dodir i s feminističkim pokretom, koji se usmjerio na borbu za postizanje jednakih mogućnosti žena u stjecanju obrazovanja, borbu za pravo na rad i pravo glasa. Bile su to sve odreda teme koje su Vilmu Vukelić, koja se nikako nije uklapala u malograđansku osječku sredinu koja je ženi namijenila točno određenu (tradicionalnu) ulogu u društvu, itekako zanimala. U knjigama nalazi potvrdu da u svojim, za ono vrijeme vrlo naprednim, stavovima o potrebi žena da se izbere za svoja prava nije sama:

„Iz knjiga sam saznala da vani postoji pokret u tome smjeru i da je njihov cilj oslobođenje žene. Željelo se i za nas izboriti pravo na studij i rad, na političkom polju pravo glasa i mogućnost kandidiranja, u obitelji ravnopravnost, a izvan nje pravo na časno izvanbračno materinstvo i djecu.”¹²⁸

U tom je smislu još kao djevojka počela čitati skandinavske pisce, privučena time što su oni prvi u svojim djelima počeli propitivati položaj žene u društvu:¹²⁹

„Svjež vjetar osjećao se prije svega u knjigama Nordijaca, jer su se oni prvi uhvatili u koštac sa spomenutim problemima i s Ibsenom na čelu borili se protiv predrasuda, skrivenih poroka i sugestije javnoga mišljenja, dakle protiv onoga što je svojstveno svakoj malograđanskoj sredini. [...] Žena nije mogla biti ono za što se doista osjećala pozvanom, a kako se nije mogla prilagoditi ni propisanoj tipologiji, u krajnjem je ishodu bila nitko i ništa. On je stvorio likove, poput Nore i Hedde Gabler, koji slijedeći isprva polusvjesne nagone postaju kasnije svjesni potrebe načelnoga oslobođenja. Lik Branda zastupa

¹²² *Isto*, 367.

¹²³ *Isto*.

¹²⁴ *Isto*, 368.

¹²⁵ *Isto*, 380.

¹²⁶ *Isto*, 378.

¹²⁷ *Isto*, 296.

¹²⁸ *Isto*, 368.

¹²⁹ *Isto*, 370.

stanovište: 'Sve ili ništa.' Nitko od tih likova ne pronalazi doduše put do stvarnog oslobođenja, no oni ipak zacrtavaju trasu i čine prve korake.¹³⁰

Norvežanin Henrik Ibsen, kao što vidimo, u tome je bio predvodnik. Vilma Vukelić, čini se, jako je dobro poznavala njegova literarna ostvarenja. Glavni likovi njegovih djela koji ne žive po društvenim pravilima i zagovaraju pravo svake osobe na vlastiti životni izbor i oslobođenje od nametnutih društvenih okova njoj su nadahnuće i inspiracija. Jednaku je inspiraciju pronalazila i u djelima Šveđanina Augusta Strindberga i Danca Jensa Petera Jacobsena, uz Ibsena najpoznatijih pisaca početaka modernizma u Skandinaviji, te Šveđanina Gustafa af Geijerstama i Norvežanina Bjørnstjernea Martiniusa Bjørnsona, koji su joj u njemačkom prijevodu bili dostupni i u Osijeku:

„Premjerila sam onih dana dalek put koji od Ibsena, Jakobsena, Strindberga i Geyerstama vodi van, u slobodu. [...] Put kojim sam tada krenula odveo me isprva do naglašene svijesti o samoj sebi. Iz lektire sam prikupila čitav arsenal krilatica, parola i borbenih pokliča, manje-više patetičnih fraza, uz čiju mi je pomoć pošlo za rukom da u stare mješine natočim novo vino. Nije bilo slučajno da su prvi poticaji potekli od Skandinavaca. Mjerodavne su ih izdavačke kuće u Njemačkoj objavljivale serijski i stoga su nam bili mnogo pristupačniji od Francuza i Rusa, koji su prevodili rjeđe i nepotpuno.”¹³¹

Posebno joj je draga bila švedska pedagoginja, feministička spisateljica i pripadnica pokreta sufražetkinja Ellen Key. Njezina su djela *Ljubav i brak* i *Stoljeće djeteta* mladi toga vremena čitali „pobožno kao Sveto pismo”.¹³² Ta su je djela uvjerila da „definitivno oslobođenje žene može uslijediti jedino u okvirima novoga, slobodnijega društvenoga poretka”.¹³³ U tome je vidljiv i veliki utjecaj njezine bake Sophie Ulmann, koja se sama svojedobno zanosila mađarskom revolucijom 1848. te čvrsto vjerovala „da se kotač povijesti, jednom pokrenut, više nikada ne može vratiti na isto mjesto”.¹³⁴

O čitateljskim preferencijama Vilme Vukelić u zrelim godinama znamo malo. Pretpostavljamo da je u Francuskoj, gdje je živjela od sredine dvadesetih do početka tridesetih godina, mogla čitati djela koja su joj u tadašnjoj Jugoslaviji zbog cenzure bila nedostupna.¹³⁵ Ono što sigurno znamo jest da je u kasnijim godinama svojega života, kad je sa zetom Ivom Mihovilovićem, kćerkom Elinor i njihovom djecom živjela u zajedničkom stanu u Zagrebu, posjedovala i bogatu privatnu knjižnicu. Iako znamo da je knjižnica sadržavala i brojna enciklopedijska izdanja te mnoge dječje knjige, cjelokupan knjižni fond nije poznat jer su knjižnicu, zbog sumnjiva djelovanja njezina zeta

¹³⁰ *Isto*, 368.

¹³¹ *Isto*, 369-370.

¹³² *Isto*, 370.

¹³³ *Isto*, 370-371.

¹³⁴ *Isto*, 26.

¹³⁵ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 239-240.

Ive, u jednoj premetačini stana 1944. ustaške vlasti zaplijenile i odnijele.¹³⁶ U posljednjem desetljeću života očito je bila više posvećena pisanju. Ipak, knjige koje je dotad pročitala zacijelo su na nju ostavile velikoga traga, o čemu u memoarima i sama svjedoči.

Zaključak

Osječka spisateljica Vilma Vukelić čitala je mnogo, i to još od malih nogu, a njezin se čitateljski ukus tijekom vremena dakako mijenjao. Njezini nam memoari, dijelom dopunjeni obiteljskom kronikom iz pera njezina unuka, otkrivaju da joj se na literarnome meniju našlo čak 137 autora, pri čemu je broj naslova bio mnogo veći jer ne pronalazimo uvijek podatak o svim naslovima nekoga autora koje je pročitala (vidi Prilog).¹³⁷ Najvećim su dijelom to bila, kao dio školskoga kurikulumu, djela njemačke, ali i francuske i drugih književnosti (tablica 1).

Tablica 1. Broj autora/ica prema državljanstvu

Državljanstvo	Broj autora/ica
Njemačka	42
Francuska	24
Hrvatska	21
Austrija	10
Rusija	6
Engleska	5
Italija	5
Mađarska	5
Norveška	4
Švedska	3
Irska	2
Danska	2
Sjedinjene Američke Države	2
Poljska	1
Češka	1
Španjolska	1
Grčka	1
Ostalo	2
Ukupno	137

¹³⁶ *Isto*, 695-698.

¹³⁷ Za manji dio navedenih autora ne možemo sa sigurnošću znati je li ih čitala, ali ih je zasigurno poznavala jer ih navodi, pa katkad čak i komentira.

Kad se ozbiljno počela baviti prevodjenjem, prevodila je djela književnika hrvatske moderne na njemački jezik, pa su znatan udio njezina čitateljskoga repertoara činila i djela hrvatske književnosti.¹³⁸ Vjerovala je da se protiv predrasuda društva i tradicionalnih okvira koji su se ženi nametali i stavljali ju u inferiorni položaj u odnosu na muškarce može boriti jedino knjigom i obrazovanjem, pa je vrlo rado čitala i svu inozemnu progresivnu literaturu koja joj je bila dostupna. Još kao mlada djevojka u Beču, pod utjecajem prijateljice Sophie, počela je čitati literaturu koja joj je otvorila posve novi svijet te je zasigurno imala velikoga utjecaja na oblikovanje njezinih feminističkih nazora. Ti su nazori najviše dolazili do izražaja u pogledu njezina stava prema školovanju žena, pa ju zbog toga Obad i naziva „prvom zastupnicom ženskih prava na slavenskom jugu”.¹³⁹ Nije stoga čudno što se divila skandinavskim piscima koji su zagovarali pravo žene na vlastiti životni izbor i oslobađanje od nametnutih društvenih okova, protiv kojih se i sama borila, a nadahnjivao ju je i individualizam u djelima Ibsena i Strindberga. Privlačila su je i djela koja su tematizirala revolucionarne ideje, ideju slobode i borbu protiv bilo kakva oblika tiranije, kao i djela ruskih nihilista koja su nadahnjivala revolucionare toga vremena. Iako je potjecala iz građanske obitelji, teorijske rasprave o društvenome napretku i socijalno angažirana djela počela je čitati još kao osamnaestogodišnjakinja, postupno izgrađujući ljevičarski svjetonazor, premda se praktičnom politikom zapravo nikad nije bavila.¹⁴⁰ Čitala je literaturu, kako kaže i njezin unuk Maroje Mihovilović, „u kojoj se tvrdilo da za svjetske, pa i nacionalne probleme postoje globalna rješenja utemeljena na socijalnoj ravnopravnosti, ljudskim pravima, emancipaciji žena, socijalizmu”.¹⁴¹ I literarna djela koja je ostavila iza sebe većinom problematiziraju borbu za socijalnu pravdu i općenito lijeva društveno-politička kretanja, pa su joj kritičari prigovarali da joj rukopisi više sličje političkim pamfletima nego književnim djelima.¹⁴²

Iako ovaj rad, kao što je rečeno na početku, ne pretendira na to da donese opće zaključke o ženskom čitanju potkraj XIX. i u prvoj polovini XX. stoljeća, ipak nas dosadašnja fragmentarna i oskudna istraživanja navode na

¹³⁸ LAKUŠ, GILMAN RANOGAJEC, „German Titles and Authors as Reading Preferences”, 108-113. Autorice, koje se ponajprije bave ulogom koju je njemački jezik imao u životu Vilme Vukelić, navode ukupno 106 autora. Međutim, u ovom istraživanju identificiran je još 31 autor.

¹³⁹ OBAD, „Vilma Vukelić – prva zastupnica ženskih prava”, 432-436.

¹⁴⁰ OBAD, „Vilma Vukelić u duhovnom ozračju hrvatske lijeve inteligencije”, 193-200. U svojem se zagrebačkom domu često družila s mladim ljudima nezadovoljnim diktatorskim režimom Kraljevine Jugoslavije, što je nastavila i u Parizu, kamo se 1926. sklonila sa sinovima Brankom i Slavkom, koji su se angažirali u ilegalnom radu Komunističke partije, pa su se našli pod prismotrom jugoslavenske policije. I u vrijeme Drugoga svjetskog rata te neposredno nakon njega u Zagrebu se kretala u krugu lijevo orijentiranih intelektualaca, među kojima je imala i bliske prijatelje kao što su bile Vera Stein-Ehrlich i njezina sestra Ina Jun-Broda. MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 558-561, 786.

¹⁴¹ MIHOVILOVIĆ, *Mi djeca Solferina*, 224.

¹⁴² *Isto*, 225.

preliminarni zaključak da su pripadnice imućnijih obitelji, kojima je obrazovanje bilo dostupnije, imale sličan čitateljski repertoar. Primjerice, i Dora Pejačević, suvremenica Vilme Vukelić, čitala je Schillera, Goethea, Grūna, Dehmela, Ebersa, Lamartinea, Shakespearea i Oscara Wildea, što je i razumljivo budući da je riječ o autorima koji su većinom bili sastavni dio školskoga kurikuluma. Obje su čitale i djela Puškina, Turgenjeva, Tolstoja i Arcibaševa. Dio njihova zajedničkoga čitateljskog repertoara činila su i Strindbergova, Geijerstamova, Jacobsenova i Ibsenova djela, očito iznimno popularnih autora među mladom intelektualnom elitom toga vremena. Obje su pokazivale i izrazito zanimanje za filozofske pisce, posebno suvremenike. Osobito treba naglasiti njihovo zanimanje za feminističku spisateljicu Ellen Key,¹⁴³ koja je uvelike pridonijela tome da su se obje, kako slikovito kaže Župan, „oslobodile mentalnog korzeta kojim je patrijarhalno građansko društvo pokušalo ograničiti i stegnuti slobodu mišljenja i djelovanja tadašnjih žena”.¹⁴⁴ Neke naslove Vilma Vukelić dijeli i s Ivanom Brlić-Mažuranić, svojom tek nešto starijom suvremenicom, a riječ je, primjerice, o djelima poznatih francuskih književnika Hugoa, Maupassanta, Molièrea i Dumasa (oca), kao i nekim ruskim (Tolstoj, Turgenjev) i austrijskim (Grūn) književnicima, zatim talijanskim klasicima poput Dantea te nekim hrvatskim književnicima-suvremenicima.¹⁴⁵ Očito je da su neki autori bili neizostavan dio čitateljskoga repertoara pripadnica društvene elite krajem XIX. i u prvoj polovini XX. stoljeća.

Čitateljski profil Vilme Vukelić ne može biti potpun ako ne pokušamo odgovoriti i na ona pitanja na koja je, drži Darnton, mnogo teže naći odgovor, a to su *zašto* je i *kako* čitala.¹⁴⁶ Memoari nam i o tome donose dovoljno podataka, pa možemo zaključiti da je Vilma Vukelić čitala ponajprije radi samoobrazovanja i stjecanja znanja jer je silno željela nadoknaditi nedostatak formalnoga obrazovanja koje joj tadašnji obrazovni sustav i društvo nisu omogućili. Dijelom je čitala i iz profesionalnih pobuda, kad je primjerice djela hrvatske književnosti prevodila na njemački jezik. Dakako, kao djevojka je znala čitati i iz zabave, često i noću, zanoseći se ljubavnim intrigama u romanima, ili ponekad iz dosade, da prikrati vrijeme. Tragovi čitanja u knjigama zasigurno bi nam, ako postoje, mogli otkriti i *kako* je čitala, no, koliko je poznato, ni osječka knjižnica obitelji Miskolczy ni obiteljska knjižnica koju je posjedovala u zagrebačkim godinama života nisu sačuvane. Ipak, brojna mjesta u memoarima u kojima se spisateljica referira na knjige i čitanje svjedoče da je uživala u čitanju i da je knjige jednostavno „gutala”.¹⁴⁷ Memoari otkrivaju i da su joj knjige jako mnogo značile te ih je čitala ne samo da proširi duhovne vidike¹⁴⁸ nego i da joj pruže utjehu i mir u teškim životnim situacijama.¹⁴⁹

¹⁴³ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 370; ŽUPAN, „Books I have read”, 133, 139.

¹⁴⁴ ŽUPAN, *Mentalni korzet*, 130.

¹⁴⁵ ZIMA, *Praksa svijeta*, 148-151.

¹⁴⁶ DARNTON, „First Steps Toward a History of Reading”, 7.

¹⁴⁷ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 153.

¹⁴⁸ *Isto*, 296, 367.

¹⁴⁹ *Isto*, 231, 367-368.

Samo ponekad navodi impresije o pročitanim knjigama, primjerice kad piše o ljubavnim romanima,¹⁵⁰ bilježi svoje dojmove o sabranim Zolinim djelima¹⁵¹ ili se oduševljava skandinavskim progresivnim piscima.¹⁵² Treba naposljetku reći da uvid u njezine memoare i obiteljsku biografsku kroniku svjedoči o tome da je ova danas još uvijek nedovoljno poznata osječka spisateljica bila doista strastvena čitateljica, samosvjesna i ambiciozna osoba željna znanja, koja je nastojala živjeti izvan tradicionalnih okvira koje joj je društvo toga vremena nametalo. Knjige koje je čitala zauzimale su pritom u njezinu životu važno mjesto, pa možda čak i dijelom odredile njezine svjetonazore i politička uvjerenja.

Prilog

Abecedna lista autora/autorica koje je Vilma Vukelić pročitala

1. Ady, Endre (1877. – 1919.)
2. Alaupović, Tugomir (1870. – 1958.)
3. Alighieri, Dante (1265. – 1321.)
4. Andersen, Hans Christian (1805. – 1875.)
5. Arcibašev, Mihail Petrovič (1878. – 1927.)
6. Arnold, Đuro (1853. – 1941.)
7. Auersperg, Anton Alexander (pseud. Anastasius Grün) (1806. – 1876.)
8. Badalić, Hugo (1851. – 1900.)
9. Bakunjin, Mihail Aleksandrovič (1814. – 1876.)
10. Baudelaire, Charles (1821. – 1867.)
11. Bebel, August (1840. – 1913.)
12. Bechstein, Ludwig (1801. – 1860.)
13. Begović, Milan (1876. – 1948.)
14. Behrens, Bertha (pseud. Wilhelmine Heimburg) (1850. – 1912.)
15. Bernardin de Saint-Pierre, Henri (1737. – 1814.)
16. Biblija, sveta knjiga židovstva i kršćanstva
17. Bjørnson, Bjørnstjerne Martinius (1832. – 1910.)
18. Blumenthal, Oscar (1852. – 1917.)
19. Bogović, Mirko (1816. – 1893.)
20. Börne, Karl Ludwig (1786. – 1837.)
21. Brod, Max (1884. – 1968.)
22. Carducci, Giosue (1835. – 1907.)
23. Cervantes y Saavedra, Miguel de (1547. – 1616.)

¹⁵⁰ Vidi bilj. 78.

¹⁵¹ VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 378.

¹⁵² *Isto*, 369-370.

24. Chamberlain, Houston Stewart (1855. – 1927.)
25. Chamisso, Adelbert (1781. – 1838.)
26. Ciraki, Franjo (1847. – 1912.)
27. Corneille, Pierre (1606. – 1684.)
28. D'Annunzio, Gabriele (1863. – 1938.)
29. Dehmel, Richard (1863. – 1920.)
30. Dežman, Milivoj (1873. – 1940.)
31. Dudevant, Aurore Dupin (pseud. George Sand) (1804. – 1876.)
32. Dumas, Alexandre (otac) (1802. – 1870.)
33. Ebers, Georg Moritz (1837. – 1898.)
34. Emerson, Ralph Waldo (1803. – 1882.)
35. Engels, Friedrich (1820. – 1895.)
36. Flaubert, Gustave (1821. – 1880.)
37. Freiligrath, Ferdinand (1810. – 1876.)
38. Freytag, Gustav (1816. – 1895.)
39. Garborg, Arne Evensen (1851. – 1924.)
40. Geibel, Emanuel (1815. – 1884.)
41. Geijerstam, Gustaf af (1858. – 1909.)
42. George, Henry (1839. – 1897.)
43. Gerstäcker, Friedrich Wilhelm Christian (1816. – 1872.)
44. Gobineau, Joseph Arthur (1816. – 1882.)
45. Goethe, Johann Wolfgang (1749. – 1832.)
46. Grillparzer, Franz (1791. – 1872.)
47. Grimm, Jacob (1785. – 1863.)
48. Grimm, Wilhelm (1786. – 1859.)
49. Hauptmann, Gerhart (1862. – 1946.)
50. Heine, Heinrich (1797. – 1856.)
51. Hirschfeld, Georg (1873. – 1942.)
52. Holitscher, Arthur (1869. – 1941.)
53. Hölty, Ludwig Christoph Heinrich (1748. – 1776.)
54. Holz, Arno (1863. – 1929.)
55. Hugo, Victor Marie (1802. – 1885.)
56. Humboldt, Alexander (1769. – 1859.)
57. Humboldt, Wilhelm (1767. – 1835.)
58. Ibsen, Henrik (1828. – 1906.)
59. Jacobsen, Jens Peter (1847. – 1885.)
60. Jaurès, Jean (1859. – 1914.)

61. Jelovšek, Vladimir (1879. – 1934.)
62. John, Eugenie (pseud. Eugenie Marlitt) (1825. – 1887.)
63. Jókai, Mór (1825. – 1904.)
64. Kačić Miošić, Andrija (1704. – 1760.)
65. Kadelburg, Gustav (1851. – 1925.)
66. Kant, Immanuel (1724. – 1804.)
67. Kautsky, Karl (1854. – 1938.)
68. Key, Ellen (1849. – 1926.)
69. Kleist, Heinrich (1777. – 1811.)
70. Kotzebue, August (1761. – 1819.)
71. Kranjčević, Silvije Strahimir (1865. – 1908.)
72. Krleža, Miroslav (1893. – 1981.)
73. Kumičić, Eugen (1850. – 1904.)
74. La Fontaine, Jean de (1621. – 1695.)
75. Lamartine, Alphonse (1790. – 1869.)
76. Lamb, Charles (1775. – 1834.)
77. Lamb, Mary (1764. – 1847.)
78. Lenjin, Vladimir Iljič (1870. – 1924.)
79. Leopardi, Giacomo (1798. – 1837.)
80. Lessing, Gotthold Ephraim (1729. – 1781.)
81. Lie, Jonas (1833. – 1908.)
82. Liliencron, Detlev (1844. – 1909.)
83. Lueger, Karl (1844. – 1910.)
84. Marx, Karl (1818. – 1883.)
85. Matoš, Antun Gustav (1873. – 1914.)
86. Maupassant, Guy (1850. – 1893.)
87. Mažuranić, Ivan (1814. – 1890.)
88. Mehring, Franz (1846. – 1919.)
89. Meilhac, Henri (1831. – 1897.)
90. Meyer, Gustav (pseud. Gustav Meyrink) (1868. – 1932.)
91. Mickiewicz, Adam (1798. – 1855.)
92. Molière, Jean-Baptiste Poquelin (1622. – 1673.)
93. Nazor, Vladimir (1876. – 1949.)
94. Nestroy, Johann Nepomuk (1801. – 1862.)
95. Nietzsche, Friedrich (1844. – 1900.)
96. Petőfi, Sándor (1823. – 1849.)
97. Preradović, Petar (1818. – 1872.)

98. Prévost, Marcel (1862. – 1941.)
99. Proudhon, Pierre Joseph (1809. – 1865.)
100. Puškin, Aleksandar Sergejevič (1799. – 1837.)
101. Racine, Jean (1639. – 1699.)
102. Raimund, Ferdinand Jakob (1790. – 1836.)
103. Ricardo, David (1772. – 1823.)
104. Rosenfeld, Sandór Friedrich (pseud. Alexander Roda Roda) (1872. – 1945.)
105. Rousseau, Jean-Jacques (1712. – 1778.)
106. Salus, Hugo (1866. – 1929.)
107. Sapfa (grč. *Sapphō*) (VII. st. pr. Kr.)
108. Sardou, Victorien (1831. – 1908.)
109. Schiller, Friedrich (1759. – 1805.)
110. Schopenhauer, Arthur (1788. – 1860.)
111. Schröer, Tobias Gottfried (pseud. Chr. Oeser) (1791. – 1850.)
112. Scribe, Eugène (1791. – 1861.)
113. Shakespeare, William (1564. – 1616.)
114. Shaw, George Bernard (1856. – 1950.)
115. Smith, Adam (1723. – 1790.)
116. Spielhagen, Friedrich (1829. – 1911.)
117. Staël-Holstein, Anne-Louise Germaine Necker (pseud. Madame de Staël) (1766. – 1817.)
118. Strindberg, Johan August (1849. – 1912.)
119. Sudermann, Hermann (1857. – 1928.)
120. Sue, Eugène (1804. – 1857.)
121. Šenoa, August (1838. – 1881.)
122. Talmud, u židovstvu, religijsko-moralni zakonik
123. Tasso, Torquato (1544. – 1595.)
124. Tolstoj, Lav Nikolajevič (1828. – 1910.)
125. Tresić Pavičić, Ante (1867. – 1949.)
126. Tucić, Srđan (1873. – 1940.)
127. Turgenjev, Ivan Sergejevič (1818. – 1883.)
128. Uhland, Ludwig (1787. – 1862.)
129. Verlaine, Paul (1844. – 1896.)
130. Vojnović, Ivo (1857. – 1929.)
131. Vörösmarty, Mihály (1800. – 1855.)
132. Vukelić, Lavoslav (1840. – 1879.)

133. Weber, Karl Julius (1762. – 1832.)
134. Wedekind, Frank (1864. – 1918.)
135. Wilde, Oscar (1854. – 1900.)
136. Zola, Émile (1840. – 1902.)
137. Zschokke, Johann Heinrich Daniel (1771. – 1848.)

Objavljeni izvori

MIHOVILOVIĆ, Maroje. *Mi djeca Solferina: o ljubavima, zatvorima, idealima, rastancima, neisporučenim pismima, stradanjima, čežnjama, sudbinama, postojanosti, herojstvu članova jedne obitelji zagrebačkih korijena na vjetrometini povijesnih oluja, kroz dva stoljeća na četiri kontinenta*. Zagreb: Profil, 2017.

VUKELIĆ, Vilma. *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

Literatura

„Arcibašev, Mihail Petrovič”. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 18. 12. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3607>.

BARTOLIĆ, Marija; SEVEROVIĆ, Janja; ŠOLC, Vlasta. „Povijest knjižnica u Zaprešiću i okolici”. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63 (2020), br. 1-2: 283-308. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/252878>.

„Baudelaire, Charles”. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 18. 12. 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6319>.

BRATULIĆ, Josip. *Hrvatski ex libris: prilog povijesti hrvatskih knjižnica*. Zagreb: Ex libris, 2007.

ČERVENJAK, Jelena; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata. „Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće”. *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 14 (2014): 129-141. Pristup ostvaren 29. 10. 2021. <https://hrcak.srce.hr/130454>.

DARNTON, Robert. „First Steps Toward a History of Reading”. *Australian Journal of French Studies* 23 (1986), br. 1: 5-30. Pristup ostvaren 20. 9. 2021. <https://sites.ualberta.ca/~dmiall/MakingReaders/Readings/Darnton%20First%20Steps.pdf>.

DARNTON, Robert. „What is the History of Books?”. *Daedalus* 111 (1982), br. 3: 65-83. Pristup ostvaren 20. 9. 2021. <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:3403038>.

DETONI DUJMIĆ, Dunja. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.

DOBRIĆ, Bruno. *Kultura čitanja i nacionalni pokreti: čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*. Pula: C.A.S.H., 2003.

DRŽAIĆ, Karlo. „‘Moderna biblioteka za krunu’ – početak moderne čitalačke publike i fenomen modernizacije”. *Historijski zbornik* 73 (2020), br. 2: 283-312. Pristup ostvaren 17. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/252585>.

DUGGAN, Anne E.; HAASE, Donald; CALLOW, Helen J., ur. *Folktales and Fairy Tales: Traditions and Texts from around the World*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2016.

ERAK, Danijela. „Kultura čitanja Baltazara Bogišića”. *Anali Dubrovnik* 59 (2021): 243-277. Pristup ostvaren 29. 1. 2022. DOI: <https://doi.org/10.21857/yq32oh2gk9>.

GLUŠAC, Maja. „Osječke novine nekada i sada”. *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 29 (2013): 149-163. Pristup ostvaren 20. 9. 2021. <https://hrcak.srce.hr/150022>.

GOLEC, Ivica. „Čitaonice Banske krajine u kontekstu sazrijevanja stranačko-političke scene na krajiškom području (1873.-1881.)”. *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), br. 1: 267-296. Pristup ostvaren 10. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/7697>.

HACKEL BRAYMAN, Heidi. „Practising and Teaching Histories and Theories of the Book”. *Pacific Coast Philology* 40 (2005), br. 2: 3-9. Pristup ostvaren 17. 11. 2021. https://www.jstor.org/stable/25474180?seq=1#metadata-info_tab_contents.

HAMERŠAK, Marijana. „Popisi pretplatnika kao paratekst: od društvene hijerarhije do zamišljene zajednice”. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 52 (2020), br. 195 (1): 129-144. Pristup ostvaren 18. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/238166>.

HAMERŠAK, Marijana. „Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva”. *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 3: 783-804. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/57869>.

JACKSON, Ian. „Approaches to the History of Readers and Reading in Eighteenth-Century Britain”. *The Historical Journal* 47 (2004), br. 4: 1041-1054. Pristup ostvaren 18. 10. 2021. https://www.jstor.org/stable/4091667?seq=1#metadata-info_tab_contents.

„Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre”. *Encyclopaedia Britannica*. Pristup ostvaren 17. 12. 2021. <https://www.britannica.com/biography/Jacques-Henri-Bernardin-de-Saint-Pierre>.

JANEŠ-ŽULJ, Marija. „Sto sedamdeset godina organiziranog čitanja u Križevcima: od Ilirske čitaonice do Gradske knjižnice”. *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 9 (2007), br. 1: 147-156. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/20186>.

KLAIĆ, Vjekoslav. *Knjižarstvo u Hrvata: studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige: s deset ilustracija*. Zagreb: St. Kugli, 1922.

KRPAN-SMILJANEC, Marina. *Povijesni razvoj javnih čitaonica i knjižnica Krapinsko-zagorske županije*. Pregrada: Matis, 2006.

KRTALIĆ, Maja. „Knjižarski oglasi u osječkim novinama 19. stoljeća”. *Libellarium: časopis za istraživanje pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 1 (2008), br. 1: 75-92. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/37148>.

LAKUŠ, Jelena. „Čuvari javnog ćudoređa: crkveno-vjerska i pedagoška nastojanja oko oblikovanja čitateljskih navika hrvatske mladeži 19. stoljeća”. *Croatica Christiana Periodica* 37 (2013), br. 71: 103-127. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/108764>.

LAKUŠ, Jelena. „Evidence of Reading in the Past”. U: *Authority, Provenance, Authenticity, Evidence: Selected Papers from the Conference and School Authority, Provenance, Authenticity, Evidence, Zadar, Croatia, October 2016.*, ur. Mirna Willer, Anne Gilliland i Marijana Tomić. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2018, 295-334.

LAKUŠ, Jelena. „Pisac i čitatelji: fenomen kolektivnog mecenatstva u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća”. *Libellarium: časopis za istraživanje pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 2 (2009), br. 1: 29-45. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/67041>.

LAKUŠ, Jelena. „Pisac i čitatelji: fenomen posveta kolektivnom čitatelju u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća”. *Libellarium: časopis za istraživanje pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 3 (2010), br. 1: 29-42. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/74290>.

LAKUŠ, Jelena. „Thinking like a Book Historian: Searching for the Evidence of Book Ownership”. U: *Records, Archives and Memory: Selected Papers from the Conference and School on Records, Archives and Memory Studies, University of Zadar, Croatia, May 2013*, ur. Mirna Willer, Anne J. Gilliland i Marijana Tomić. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2015, 193-221.

LAKUŠ, Jelena; BAJIĆ, Anita. „Dnevnik Dragojle Jarnević kao izvor za povijest knjige i čitanja”. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 46 (2014), br. 174 (4): 129-143.

LAKUŠ, Jelena; BAJIĆ, Anita. „Interpreting Diaries: History of Reading and the Diary of the Nineteenth-Century Female Writer Dragojla Jarnević”. *Information & Culture* 52 (2017), br. 2: 163-185. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. DOI: 10.1353/lac.2017.0006.

LAKUŠ, Jelena; GILMAN RANOGAJEC, Mirna. „German Titles and Authors as Reading Preferences in the Lives of Dragojla Jarnević (1812-1875), Dora Pejačević (1885-1923) and Vilma Vukelić (1880-1956)”. U: *Slawisch-deutsche Begegnungen in Literatur, Sprache und Kultur 2017*, ur. Melita Aleksa Varga, Ivana Jozić, Leonard Pon i Ivana Šarić Šokčević. Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2019, 99-117.

LAKUŠ, Jelena; HORVAT, Ines; ALEKSA VARGA, Melita. „Book advertising in ‘Novine horvatzke’, the first newspaper in Croatian language”. U: *9th International Scientific Symposium: Region, Entrepreneurship, Development*, ur. Leko Šimić, Mirna i Boris Crnković. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek, Croatia, 2020, 263-279.

LAKUŠ, Jelena; MAGUŠIĆ-DUMANČIĆ, Iva. „Novine kao medij knjižarskog oglašavanja: ‘Danica’, prvi hrvatski književni i kulturni list”. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60 (2017), br. 4: 45-72. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/195920>.

LAKUŠ, Jelena; TOPIĆ, Nada. „Pripadnici austrougarske mornarice i čitanje u Prvom svjetskom ratu: primjer splitske knjižare Morpurgo”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 60 (2018): 319-350. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. DOI: <https://doi.org/10.21857/yq32oh47g9>.

LAKUŠ, Jelena; VUKADIN, Jelena. „Pretplatničke liste kao izvor podataka za povijest knjige i čitanja: primjer pretplatničkih lista knjiga tiskanih u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća”. *Libellarium: časopis za istraživanje pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 5 (2012), br. 1: 33-70. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/97452>.

LUKEŽIĆ, Irvin. *U Terpsihorinu hramu: iz povijesti riječke Narodne čitaonice*. Rijeka: Gradska knjižnica Rijeka, 2019.

MAGIĆ, Vladimir. „Rukopisni ‘ekslibrisi’ i bilješke na starim knjigama u Metropolitanskoj knjižnici”. *Tkalčić* 1 (1997): 457-465.

MAY, Terry. *Popular Fiction in the Age of Bismarck: E. Marlitt and Her Narrative Strategies*. Oxford; Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Wien: Peter Lang, 2014.

MRAK, Branimira. „Stoljeće između: Priča Vilme von Vukelić”. U: *Žene i politika: žene u povijesti / historija bez žena*. Zagreb: Ženska infoteka, 2001, 37-44.

NORD, David Paul. „Historical Readership Studies: A Methodological and Autobiographical Note”. *American Journalism* 33 (2016), br. 1: 86-97. Pristup ostvaren 10. 1. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1080/08821127.2015.1134976>.

OBAD, Vlado. „Esekersko građanstvo u djelima Vilme Vukelić”. *Književna revija* 43 (2003), br. 3: 101-120.

OBAD, Vlado. „Hrvatska moderna u memoarskim svjedočenjima Vilme Vukelić”. *Croatica* 22 (1991), br. 35-36: 258-272. Pristup ostvaren 22. 10. 2021. <https://hrcak.srce.hr/213202>.

OBAD, Vlado. *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*. Čakovec: Izdavački centar „Revija”, Radničko sveučilište „Božidar Maslarić” Osijek, 1989.

OBAD, Vlado. „Vilma Vukelić – prva zastupnica ženskih prava na slavonskom jugu”. *Forum* 74 [75!] (2003), br. 4-6: 432-436.

OBAD, Vlado. „Vilma Vukelić u duhovnom ozračju hrvatske lijeve inteligencije”. *Književna republika* 3 (2005), br. 5-6: 193-200.

OTT FRANOLIĆ, Marija. „Povijest čitanja do pojave masovnog čitanja u 19. stoljeću”. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 41 (2009), br. 153 (3): 39-48.

PEDERIN, Ivan. „Osječka građanska i cionistička književnica Vilma Vukelić”. *Zadarska smotra* LXIV (2015), br. 3: 15-34. Pristup ostvaren 12. 10. 2021. <https://dokumen.tips/reader/f/oeasopis-za-kulturu-znanost-i-umjetnostogranak-oeasopis-za-kulturu-znanost-i-umjetnost>.

PEJIĆ, Ilija. *Čitaonice u Grubišnom Polju: kulturni život Grubišnog Polja od razvojačenja 1871. do kraja Drugog svjetskog rata 1945*. Zagreb [i.e.]; Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2014.

PETKOVIĆ, Boris, ur. *Narodne knjižnice i čitaonice u Bakru od 19. stoljeća: izvorišta Gradske knjižnice Bakar*. Bakar: Denona, 2013.

RADIĆ, Mladen. „Heraldički znakovi kao izvor za istraživanje povijesti knjige 16. i 17. stoljeća iz knjižnice Muzeja Slavonije u Osijeku”. *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 29 (2013): 181-196. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/150025>.

„Rousseau, Jean-Jacques”. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 11. 11.2021. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53500>.

SABOLOVIĆ-KRAJINA, Dijana. *Knjižnice i čitaonice grada Koprivnice: 1650.-2010. Spomenica Knjižnice i čitaonice „Fran Galović” Koprivnica*. Koprivnica: Knjižnica i čitaonica „Fran Galović”, 2010.

SEČIĆ, Dora. *Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu: razvoj i djelovanje srednjoeuropske knjižnice od 1874. do 1918*. Zagreb; Lokve: Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Benja, 2008.

STIPČEVIĆ, Aleksandar. *Cenzura u knjižnicama*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992.

STIPČEVIĆ, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986.

STIPČEVIĆ, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knj. 3: *Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.

ŠPORDER, David. *Uvod u povijest knjige: temelji pristupa*. Zagreb: Leykam International, 2015.

TINGLE, Jasna. „Istraživanja povijesti knjige u hrvatskim časopisima u razdoblju od 2001. do 2010. godine”. *Libellarium: časopis za istraživanja pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 5 (2012), br. 1: 1-13. Pristup ostvaren 4. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/clanak/143436>.

TINGLE, Jasna. „Katalozi zagrebačkih knjižara u pred-preporodnom razdoblju kao izvor za povijest knjige i čitanja”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2017.

TOMIĆ, Marijana. „Knjižarski katalogi kao izvori za povijest knjige: primjer kataloga Novoselske knjižare u Zagrebu (1794.-1825.)”. *Libellarium: časopis za istraživanja pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 1 (2008), br. 2: 161-179. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/37154>.

TOPIĆ, Nada. „Profil profesionalnog čitatelja: čitateljske prakse Ive Vojnovića”. *Libellarium: časopis za istraživanja pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 3 (2010), br. 2: 153-182. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/77792>.

„Turgenjev, Ivan Sergejevič”. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 18. 12. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62748>.

TVORIĆ, Alojzija. „Žene autorice i čitateljice hrvatskih molitvenika od 16. do 19. stoljeća”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2013.

VEGH, Željko. „Sudbina knjiga kršćanske tematike i nadahnuća u Gradskoj knjižnici u Zagrebu u doba komunizma”. *Kroatologija* 6 (2015), br. 1-2: 27-93. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/clanak/227994>.

VELAGIĆ, Zoran. „The Patron Function in Eighteenth Century Book Dedications: the Case of Croatian Religious Writing”. *European Review of History* 21 (2014), br. 3: 363-377. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1080/13507486.2014.927832>.

VELAGIĆ, Zoran; DOLFIĆ, Nikolina. „Knjižarski oglasi u ‘Kraljskom Dalmatinu’ i ‘Zori dalmatinskoj’”. *Libellarium: časopis za istraživanja pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 1 (2009), br. 2: 47-63. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/67042>.

VELAGIĆ, Zoran; KRISTEK, Andrej. „Oblikovanje sadržaja i paratekstualni elementi u hrvatskim knjigama tiskanima u Divaldovoj tiskari do 1800. godine”. *Libellarium: časopis za istraživanja pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 5 (2013), br. 2: 165-182. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/99327>.

VOGRINČIĆ, Ana. „The Novel-Reading Panic in 18th Century in England: An Outline of an Early Moral Media Panic”. *Medijska istraživanja* 14 (2008), br. 2: 103-124. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/file/49661>.

VUJIĆ, Mirjana. „Zatvoreni fond cenzuriranih knjiga u praksi jedne knjižnice”. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 43 (2000), br. 3: 98-108.

VUKELIĆ, Vilma. *A Past Rescued from Oblivion: A Self-Portrait of an Audacious Young Woman Defying the Conventions of Her Time*. Ottawa: Friesen-Press, 2020.

„Vukelić, Vilma”. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 1. 10. 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65632>.

„Vukelić, Vilma”. U: *Židovski biografski leksikon: radna verzija*. Pristup ostvaren 1. 10. 2021. <https://zbl.lzmk.hr/?paged=5&cat=23>.

WILLISON, Ian. „The History of the Book as a Field of Study within the Humanities: a Retrospect, and a Prospect by Graham Shaw”. *Alexandria: The Journal of National and International Library and Information Issues* 28 (2018), br. 2: 112-130. Pristup ostvaren 27. 11. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1177/0955749018822548>.

WITTE, William. „Friedrich Schiller”. *Encyclopaedia Britannica*. Pristup ostvaren 22. 12. 2021. <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Schiller>.

ZIMA, Dubravka. *Praksa svijeta: biografija Ivane Brlić-Mažuranić*. Zagreb: Ljevak, 2019.

ŽUPAN, Dinko. „‘Books I have read’ – Dora Pejačević kao čitateljica”. *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 12 (2012): 115-178. Pristup ostvaren 15. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/87724>.

ŽUPAN, Dinko. *Mentalni korzet: spolna politika obrazovanja žena u Banjskoj Hrvatskoj: (1968-1918)*. Osijek; Slavonski Brod: Učiteljski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

ŽUPAN, Dinko. „Viša djevojačka škola (1882.-1900.)”. *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 5 (2005): 366-383. Pristup ostvaren 28. 12. 2021. <https://hrcak.srce.hr/8195>.

SUMMARY

The Osijek Writer Vilma Vukelić from a History of Reading Perspective

Following the methodological framework of Robert Darnton and his micro-analytical approach to studying the history of reading, this paper attempts to reconstruct the reading profile of Vilma Vukelić, a still insufficiently known Croatian writer who expressed herself in German. By applying a content analysis of the author's memoirs and the extensive family chronicle of her grandson, the aim is to determine what Vilma Vukelić read during her life, who and what influenced her reading tastes, why and how she read, the context of her reading habits, and what books and reading meant to her. The results of the analysis offer a fairly detailed insight into the reading world of her youth, but we know somewhat less about her reading preferences as an adult, when she devoted herself more to writing. Still, even such a partial reconstruction of her reading profile reveals that Vilma Vukelić was a great lover of books and reading, well-acquainted with European and Croatian literature, and that she followed the literary trends as well as the ideas and political currents of the first half of the 20th century with interest. The books she read certainly had a great influence on shaping her feminist and left-wing views.

Key words: Vilma Vukelić; reading profile; 20th century; Croatia; history of reading